

Dick Harrison

Gevallen grootmachten

VAN HET
AKKADISCHE
RIJK TOT DE
VERENIGDE
STATEN

Tekens aan de wand

In het boek Daniël in het Oude Testament, hoofdstuk 5, wordt beschreven hoe de Babylonische koning Belsassar een feestmaal aanrichtte. De stemming is goed en de gasten zijn blij, want Babylonië is een machtig rijk en zijn rijkdommen zorgen voor afgunst in heel het Nabije Oosten. Duizend edelen heffen hun glas en drinken wijn met de koning. Maar dan gebeurt er iets.

Op zekere dag richtte koning Belsassar voor zijn duizend machthebbers een groot feestmaal aan, en in gezelschap van deze machthebbers dronk hij wijn. Beneveld door de wijn gaf Belsassar opdracht de gouden en zilveren bekers tevoorschijn te halen die zijn voorvader Nebukadnessar uit de tempel van Jeruzalem had meegenomen, opdat de koning en zijn machthebbers, zijn hoofdvrouwen en bijvrouwen daaruit konden drinken. Men haalde de gouden bekers die uit de tempel van Jeruzalem, het huis van God, waren meegenomen en de koning en zijn machthebbers, zijn hoofdvrouwen en bijvrouwen dronken eruit. Ze dronken wijn en prezen hun goden van goud en zilver, van brons, ijzer, hout en steen. Terwijl ze dat deden verschenen er vingers van een mensenhand die iets op het pleisterwerk van de wand van het koninklijk paleis schreven, tegenover de lichter, zodat de schrijvende hand goed zichtbaar was voor de koning. Hij trok wit weg, in verwarring gebracht door zijn gedachten. Hij stond te trillen op zijn benen en zijn knieën knikten. Luidkeels riep hij om de bezweerders, de Chaldeeën en de waarzeggers. De koning richtte zich tot de wijzen van Babylonië: ‘Wie deze tekens kan lezen en mij kan zeggen wat er staat, zal in purper gekleed worden, een gouden

keten om zijn hals dragen en als derde in rang over het koninkrijk regeren.’ Alle wijzen van de koning traden naar voren, maar zij konden de tekens niet lezen en de koning niet zeggen wat er stond. Koning Belsassar was daarover zeer ontdaan, zijn gezicht werd nog bleker, en ook zijn machthebbers waren onthutst.

Daniël 5:1-9

Ten slotte wordt de geleerde Israëliet Daniël opgeroepen, die de tekens interpreteert:

U hebt uzelf boven de Heer van de hemel verheven. U hebt de bekera laten halen die uit zijn tempel afkomstig zijn, en u en uw machthebbers, uw hoofdvrouwen en bijvrouwen, hebben er wijn uit gedronken. U hebt uw goden van zilver en goud, van brons, ijzer, hout en steen geprezen, goden die niets zien of horen of weten. Maar de God die beschikt over uw levensadem en die al uw doen en laten bepaalt, hebt u niet verheerlijkt. Daarom heeft Hij die hand gezonden en de tekens laten opschrijven. Dit is wat er geschreven staat: *Menee, menee, tekeel en parsien*. En dit is wat die woorden betekenen: *menee* – God heeft de dagen van uw koningschap geteld en er een einde aan gemaakt; *tekeel* – u bent gewogen en te licht bevonden; *peres* – uw koninkrijk is verdeeld en aan de Meden en de Perzen gegeven.’

Toen gaf Belsassar bevel Daniël in purper te kleden en hem een gouden keten om de hals te hangen, en hij liet afkondigen dat Daniël als derde in rang zou regeren over het koninkrijk. Diezelfde nacht werd Belsassar, de koning van de Chaldeeën, gedood. Darius de Mediër verkreeg het koningschap; hij was toen tweeënzestig jaar.

Daniël 5:23–6:1

Het verhaal gaat over de val van een rijk, de verovering van Babylonië in oktober 539 v.Chr., toen het rijk van koning Nabonidus instortte. Dat hij niet in de geschiedenis wordt genoemd, komt doordat hij lange tijd buiten de hoofdstad verbleef en de heerschappij over Babylonië overliet aan zijn zoon Belsassar, die daardoor de symbolische verantwoordelijkheid voor de ondergang op zich moest nemen. Ook in andere opzichten zijn er veel misverstanden en staan er fouten in het

Bijbelverhaal. Het was niet ‘de Mediër Darius’ die Babylonië veroverde. De veroveraars waren de Perzen, en zij werden niet geleid door Darius maar door Cyrus; Darius werd enkele decennia later koning. En de ‘tekens aan de wand’ zijn naar alle waarschijnlijkheid fictief.

Even twijfelachtig is het wanneer we te maken krijgen met een ander verhaal in het boek Daniël, dat eerder voorkomt, in hoofdstuk 2. Hier is de hoofdpersoon de voorganger van Nabonidus, de machtige Nebukadnessar. De heerser heeft een droom die hem zoveel zorgen baart dat hij niet kan slapen. Daarom schakelt hij waarzeggers, tovenaars en astrologen in, maar zij zijn niet in staat de boodschap van de droom te ontcijferen, om de eenvoudige reden dat Nebukadnessar weigert hun te vertellen waarover hij droomde. De heerser wordt zo woedend over de incompetentie van de experts dat hij opdracht geeft tot de executie van alle wijze mannen in Babylonië. Omdat Daniël deel uitmaakt van deze kring, wordt ook hij getroffen, en om het bloedbad te stoppen zorgt hij ervoor dat hij audiëntie krijgt bij Nebukadnessar. Hij heeft wat tijd nodig, legt hij uit, en hij zou de droom waarschijnlijk moeten kunnen interpreteren. Gedurende de nacht openbaart God het geheim aan Daniël, die op zijn beurt aan Nebukadnessar openbaart wat de Heer hem liet weten:

Tijdens uw slaap, majesteit, kwamen gedachten bij u op over wat er in de toekomst gebeuren zal; Hij die mysteries onthult, heeft u laten weten wat de toekomst zal brengen. Dit mysterie is mij onthuld, niet door enige wijsheid die ik op alle levenden voor zou hebben, maar opdat ik de uitleg aan de koning zou overbrengen en u zou begrijpen wat er in uw hart omgaat. U, majesteit, hebt een visioen gehad. U zag een groot beeld. Dat beeld was reusachtig en bezat een prachtige glans. Het stond voor u en de aanblik ervan was afschrikwekkend. Het hoofd van het beeld was van zuiver goud, zijn borst en armen waren van zilver, zijn buik en heupen van brons, zijn benen van ijzer, zijn voeten deels van ijzer, deels van leem. U zag hoe een steen losraakte, zonder dat er een mensenhand aan te pas kwam, hoe de steen tegen de ijzeren en lemen voeten van het beeld sloeg en ze verbrijzelde. Op hetzelfde ogenblik verpulverden het ijzer, leem, brons, zilver en goud. Het werd als kaf op een dorsvloer in de zomer; de wind

voerde het mee, totdat er geen spoor meer van te vinden was. Maar de steen die tegen het beeld was geslagen werd een hoge berg die de hele aarde bedekte.

Dit was uw droom, en nu zullen wij de koning zeggen wat hij betekent: U, majesteit, koning der koningen, aan wie de God van de hemel het koningschap, en macht, kracht en eer heeft verleend, aan wiens hand Hij de mensen, de dieren van het veld en de vogels van de hemel heeft toevertrouwd, waar zij ook wonen, aan wie Hij heerschappij heeft geschonken over allen – u bent dat hoofd van goud! Na u zal een ander koninkrijk opkomen, minder machtig dan het uwe, en daarna nog een, van brons, dat zal heersen over de hele aarde. Een vierde koninkrijk ten slotte zal hard als ijzer zijn. Ijzer verbrijzelt en vermorzelt alles, en net als verpletterend ijzer zal het al die andere rijken verbrijzelen en verpletteren. U zag dat de voeten en tenen voor een deel uit pottenbakkersleem en voor een deel uit ijzer bestonden; dat betekent dat het koninkrijk verdeeld zal zijn. Het zal iets van de hardheid van ijzer hebben, daarom zag u ijzer voor u, vermengd met kleiachtige leem. Dat de tenen en voeten deels van ijzer en deels van leem waren, betekent dat het koninkrijk voor een deel sterk zal zijn, voor een deel broos. U zag ijzer vermengd met kleiachtige leem; dat betekent dat die delen zich zullen vermengen in het nageslacht, maar ze zullen zich niet verbinden, zoals ijzer zich niet met leem laat verbinden. Maar ten tijde van die koninkrijken zal de God van de hemel een rijk laten opkomen dat nooit te gronde zal gaan en dat nooit op een ander volk zal overgaan. Het zal al die koninkrijken verbrijzelen en vernietigen, maar zelf zal het eeuwig bestaan – precies zoals u zag dat er een steen van de berg losraakte zonder dat er een mensenhand aan te pas kwam, en het ijzer, brons, leem, zilver en goud verbrijzelde. De grote God heeft de koning laten weten wat er in de toekomst te gebeuren staat. De droom is waar, en de uitleg betrouwbaar.

Daniël 2:29-45

Nebukadnessar was behoorlijk onder de indruk en beloonde Daniël met een hoge positie en vele geschenken. En een gezegde was geboren. In latere literatuur is de droom van de Babylonische heerser ge-

concretiseerd in de uitdrukking ‘een kolos op lemen voeten’, met de betekenis dat zelfs het grootste en stralendste rijk kan vallen als het fundament niet sterk genoeg is. Op elk moment kan God zijn aangezicht afwenden van de machtigen van deze wereld en hun grootsheid in puin leggen – net zoals gebeurde bij het banket van Belsassar.

De rijken van Nebukadnessar en Nabonidus stortten snel in – net zo snel als het naburige Assyrische Rijk een paar generaties eerder van het toneel was verdwenen. Toen het boek Daniël halverwege de tweede eeuw v.Chr. werd geschreven, hadden de volkeren die in het Nabije Oosten woonden al duizenden jaren ervaring met de moraal van de twee Bijbelverhalen, en het drama leek hun zo adembenevend en boeiend dat ze de verhalen bleven vertellen. Zij het dat we geen reden hebben om de concrete details van het boek Daniël te geloven – wat een religieus en politiek tendentieus werk is, bedoeld om te laten zien hoe God zijn hand over het volk Israël houdt terwijl zij lijden onder de onderdrukking van buitenlandse heersers –, maar we kunnen er zeker van zijn dat de machtspolitieke structuur die op de bladzijden zichtbaar is, waar is. De auteurs gingen uit van echte scenario’s die algemeen bekend waren.

De fascinatie is gebleven in de eeuwen en millennia die zijn verstreken sinds het boek Daniël werd opgetekend. De opkomst en ondergang van rijken, vooral de noodlottige tragedies waardoor de ondergang telkens wordt omringd, behoren tot de thema’s die de historische, filosofische en religieuze denkprocessen van de menselijke cultuur doordringen. Op de voorgrond staat de val van het Romeinse Rijk, die het onderwerp is geweest van talloze pogingen ter verklaring, en die – afgaande op de boekenflora – nog steeds wacht om opgehelderd te worden. Maar de Romeinen bevinden zich in goed gezelschap. De Chinese geschiedenis bezwijkt bijna onder de imperiale catastrofes: de val van het Han-rijk, de val van het Tang-rijk, de rampen veroorzaakt door de veroveringen van Dzjengis Khan, de val van het Ming-rijk, de crises van de twintigste eeuw enzovoort. De politieke cultuur van de islam wordt nog steeds gekenmerkt door de erfenis van de val van het Abbasidische kalifaat en de ondergang van de kortstondige dynastieën die daarop volgden. In de Indiase geschiedenis zijn er de mysterieuze ineenstortingen van het Maurya-rijk, het

Gupta-rijk en het rijk van de grootmogol. Om nog maar te zwijgen van de imperiale implosies van de afgelopen eeuwen – de val van het Heilige Roomse Rijk, de val van de Zweedse grootmacht, het uiteenvallen van de koloniale rijken en de ineenstorting van de Sovjet-Unie rond 1990. Een analyse van de val van rijken kun je zo uitgebreid maken als je wilt, en de geschiedenis wordt er niet minder spannend om doordat ze nog steeds voortduurt. Wanneer zullen we getuige zijn van de val van het Amerikaanse imperium?

Dit boek is veel te klein om recht te doen aan de enorme onderzoeksliteratuur en om verrijkende conclusies te trekken over waarom wereldrijken falen. Aan de andere kant wil ik met nadruk beweren dat de gevallen rijken er baat bij hebben als ze met elkaar worden vergeleken, en dat de vergelijking ons vooruit kan helpen. Ondanks de grote culturele verschillen tussen de rijken werden ze in stand gehouden door mensen met vergelijkbare ambities en visies. We hebben veel te winnen door verder te kijken dan onze eigen huiselijke sfeer en naar buiten te kijken, naar de ervaringen van andere volkeren en staten. Op bepaalde belangrijke punten lijken de Imperiumbouwer en de Imperiumvernietiger op elkaar, ongeacht waar hij of zij op aarde optreedt.

*

Voordat we beginnen met de zoektocht naar de daadwerkelijke tekens aan de wand van het keizerlijk paleis, moet er iets worden gezegd over wat een imperium onderscheidt van een gewoon rijk. In de eerste plaats gaat het om politieke doelen en territoriale reikwijdte, in onze culturele kring gesymboliseerd door het verschil tussen koning en keizer.

Tegenwoordig is het verschil tussen een koning en een keizer marginaal, in die zin dat zeer weinig monarchen, afgezien van de emirs van de Arabische wereld, ook nog maar iets te vertellen hebben. Noch de Japanse keizer, noch de Europese koningen en koninginnen oefenen macht uit in de ware zin van het woord. Historisch gezien is er echter een belangrijk hiërarchisch en symbolisch verschil. Terwijl een koning (en zijn equivalenten, zoals een Romeinse *rex* en een Indiase

radja) een standaardmonarch is in een normaal rijk, wordt een keizer beschouwd als een hogere positie in de samenleving, een soort opperkoning die boven zijn burens uittorent.

De term keizer zelf komt van de naam van de Romeinse staatsman Gaius Julius Caesar (oorspronkelijk uitgesproken als ‘kaisar’). Toen de naam Caesar werd overgenomen door zijn geadopteerde zoon Octavianus, beter bekend als Augustus, en ook door latere Romeinse heersers, werd de naam langzamerhand meer als titel dan als naam opgevat. De huidige termen verschillen echter tussen talen. Nederlanders, Duitsers, Russen en anderen gebruiken titels die teruggaan op Caesar (keizer, *Kaiser*, tsaar), terwijl men in andere talen teruggaat op de Romeinse bevelhebberstitel *imperator* (*emperor*, *empeur*).

In de middeleeuwen werd de titel van keizer gebruikt door christelijke heersers die een continuïteit tussen henzelf en het Romeinse Rijk wilden markeren en de suprematie over andere vorsten wilden laten gelden. Het bekendst zijn de Karolingische keizers uit de negende eeuw en hun Rooms-Duitse opvolgers. Nadat het Romeinse Rijk in zijn Byzantijnse vorm in 1453 in handen van de Turken viel, werd de keizerlijke traditie ook overgenomen door de grootvorsten van Moskou, die zich vanaf 1547 tsaar en in de achttiende eeuw ook *imperator* noemden. In de negentiende eeuw was er sprake van inflatie in het ambt. Oostenrijk was een keizerrijk van 1804 tot 1918, Frankrijk van 1804 tot 1814, in 1815 en van 1852 tot 1870, Duitsland van 1871 tot 1918, de Britse Indiase kolonie van 1876 tot 1947 en de Italiaanse Ethiopische kolonie van 1936 tot 1941. De term werd ook gebruikt door heersers van de voormalige Europese koloniën Mexico, Brazilië, Haïti en de Centraal-Afrikaanse Republiek.

De twee latere rijken zijn uitstekende voorbeelden van hoe grootsheidsvisies gemakkelijk tot de verbeelding spreken van beginnende heersers en resulteren in opgeblazen en onrealistische politiek. Imperiaal gezien lijken de Haïtiaanse en Centraal-Afrikaanse rijken nutteloos, grenzend aan het komische, maar bij nadere beschouwing zijn het tamelijk tragische voorbeelden van hoe de droom van grootsheid een politieke cultuur kan betoveren en vergiften.

De postkoloniale geschiedenis van Haïti is er een vol staatsgrepen en burgeroorlogen, en de staatsvorm veranderde vaak. Na meer dan

een decennium van allerlei veldslagen tegen Frankrijk riepen de Haïtianen op 1 januari 1804 de onafhankelijkheid van hun land uit. De voormalige slaaf Jean-Jacques Dessalines liet zich in de herfst van hetzelfde jaar tot keizer Jacobus I uitroepen; als de voormalige koloniale machtshebber Napoleon deze titel kon aannemen, zou hij dat ook moeten kunnen. Dessalines werd echter al in 1806 vermoord, waarna het rijk zich opsplijste in een noordelijk koninkrijk en een zuidelijke republiek. In 1849 werd Haïti opnieuw een imperium onder leiding van president Faustin-Élie Soulouque, die zich uitriep tot keizer met de naam Faustin I. Dit tweede Haïtiaanse keizerrijk, dat eveneens sterk geïnspireerd was door het Frankrijk van Napoleon, duurde een kleine tien jaar, totdat Faustin in januari 1859 werd afgezet.

Het Centraal-Afrikaanse Rijk verkeerde ook in de Franse schaduw. De man achter dit kortstondige imperium was de even wrede als beruchte dictator Jean-Bédél Bokassa, die er niet tevreden mee was president voor het leven te zijn, zoals hij zichzelf in 1972 had uitgeroepen. Over het geheel genomen maakte Bokassa naam vanwege een combinatie van vreemde en opportunistische politieke manoeuvres, bijvoorbeeld door de Franse president uit te nodigen voor jachtreizen in Afrika en het veinzen van bekering tot de islam in 1976, waarschijnlijk om financiële hulp uit Libië te krijgen (toen de hulp mislukte, keerde Bokassa terug naar het katholicisme) – maar de opzienbarende manoeuvre was de verheffing tot keizer.

Het keizerrijk werd gesticht in 1976 en de kroning vond het jaar daarop plaats, toen de voormalige president *Sa Majesté Imperiale* Bokassa I werd. De kroning, waarbij Bokassa op een troon van massief goud in de vorm van een adelaar zat, kostte een fortuin. De hele ceremonie en de symboliek ervan onthulden met alle gewenste duidelijkheid waar de inspiratie vandaan kwam: Bokassa stelde zichzelf gelijk aan Napoleon I en liet zich inspireren door diens kroning in 1804. Officieel verklaarde Bokassa echter dat het doel van het rijk was voor de Centraal-Afrikaanse staat een sterker en specifiek profiel te verkrijgen ten opzichte van de rest van Afrika. Het doel was om internationaal prestige te verwerven. Het repressieve regime van Bokassa, met moordpartijen op zowel volwassenen als kinderen, leidde al na een paar jaar tot de val van het regime. Franse troepen voerden op 20

WERELDRIJKEN

Het is het lot van elke grootmacht: vroeg of laat gaat zij ten onder. Dat geldt voor de Assyriërs, Babyloniërs, Maya's, Romeinen, Perzen, Arabieren, Chinezen, Mongolen, Britten, Duitsers, Russen, Habsburgers en de Fransen. Ondanks de grote culturele verschillen tussen deze volkeren, bestonden ze uit mensen met vergelijkbare ambities en visies, met een groot en machtig rijk; ze hadden buurlanden onderworpen, koloniën gesticht en hun ideologieën en cultuur verspreid. Totdat ze alles wat ze hadden opgebouwd, weer verloren.

Gevallen grootmachten is een reflectie op bestuursvoering, macht en militaire kracht door de eeuwen heen, iets wat de mensheid al eeuwen bezighoudt. De fascinatie voor wereldrijken heeft een zwak met zich meegebracht voor grote verhalen. Bij het verklaren van de val van wereldrijken grijpen historici, schrijvers en kunstenaars regelmatig naar emotioneel geladen scenario's, waarvan de causaliteit in gelijke delen is gehuld in mythen en wetenschap. Historicus Dick Harrison ontrafelt deze scenario's en onderzoekt hoe – in het verleden en het heden – rijken zijn ontstaan, hoe ze in stand werden gehouden, en welke zwakheden hun ondergang veroorzaakten. De antwoorden op die vragen bieden waardevolle inzichten, ook voor onze moderne tijd.

Vertaald door Ger Meesters

Uitgeverij Omnibook

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 680

ISBN 978 94 0192 030 8

9 789401 920308